

STANISLOVAS MOSTAUSKIS

Vilniaus dailės akademija Kauno dailės fakultetas

M. FOUCAULT APIE PARADOKSALIĄ DRAUDŽIAMŲ IR MENINIŲ KALBŲ GIMINYSTĘ

M. Foucault – About Paradoxical Alliance of Forbidden
and Artistic Languages

SUMMARY

The article discusses the evolution of the linguistic prohibitions noted by French philosopher M. Foucault and the relationship of insanity and literature which has emerged in the perspective of such prohibitions. Such a relationship is called the language of absolute incompatibility, or the language of the dividing line between insanity and literature. Also, the article represent the idea of autoimplicative language which justifies this relationship and the changes of insanity status associated with the above mentioned idea, it formulates the anthropological structure based on the model of separation and characterizes its essential element – „apophatically“ interpreted phenomenon of subconsciousness. In the paradoxical space, beyond the language which is „understood by everybody“, in the nontransparent shadows of human nature, is unfolding very allied relationship between insanity and literature – and at the same time their absolute nonidentity.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama prancūzų filosofo M. Foucault nužymėta kalbinių draudimų raida ir jų perspektyvoje išryškėjusi beprotybės bei literatūros giminystė, kurią pats filosofas vadina absoliutaus nesuderinamumo arba jas skiriančios ribos kalba. Taip pat pristatoma šią giminystę grindžianti autoimplikacinės kalbos idėja ir su ja siejami beprotybės statuso pokyčiai, formuluojama skirties modeliui grįsta antropologinės struktūros samprata, apibūdinamas esminis jos elementas – „apofatiškai“ traktuojamas pašamonės fenomenas. Foucault nuomone, ne psichologijos diskurso eksploatuojamas egzistencinio išgyvenimo bendrumas, ne „egzotiškos“ patirties poveikis, bet struktūrinė priklausomybė, įteisinanti giminystę per ribą, sudaro

RAKTAŽODŽIAI: Foucault, kalbos draudimai, autoimplikacinė kalba, beprotybė, skirtis, pašamonė.

KEY WORDS: Foucault, linguistic prohibitions, autoimplicative language, insanity, separation, subconsciousness.

prielaidas kalbėti apie kūrybos ir beprotybės sąsajas. Paradoksioje erdvėje anapus „visiems suprantamos“ kalbos, neperžvelgiamuose prigimties šešėliuose skleidžiasi be galo artima beprotybės ir literatūros giminytė ir kartu absoliutus jų netapatumas.

Šiuolaikinė epocha savaip keista ir dviprasmiška: nuo XIX a. į savo kalbos lobynus ji įtraukė poetinį žodį, kurio autorius išbraukė iš „visaverčių“, t. y. sveikų ir normalių, žmonių. Ar nėra keista, kad mes, šiuolaikiniai, savęs ieškome ir save atpažįstame F. Hölderlino, R. Rousselio, G. Nervalio, A. Artaudo poezijoje, bet ne jos autoriuose, ne jų likimuose? Meno kūrinys turi galią atsivertuoti mūsų žmogiškai esmei, bet toli gražu ne visada tą teisę turi pats žmogus. Šis trumpas įvadas, užmenantis beprotybės ir literatūros santykių mįslę, kiek miglotai anonsuoja straipsnio tikslą – remiantis M. Foucault programiniame straipsnyje *Bepratybė, kūrinio nebūtis*¹ išdėstytomis mintimis glaustai pristatyti galimas minėtų santykių prielaidas. Neišvengsime, žinoma, šiuos santykius grindžiančios autoimplikacinės kalbos idėjos apibūdinimo ir su ja siejamų beprotybės statuso pokyčių nagrinėjimo; taip pat teks aptarti skirties modelių grįstą antropologinės struktūros sampratą bei esminį jos elementą – „apofatiškai“ traktuojamą pasąmonę.

Nėra ir nebuvo kultūros, kuri suteiktų absoliučią laisvę kalbėti ir daryti bet ką. Ne hipotetinė laisvė, bet draudimų nužymėta riba, tam tikra neperžengiama linija apibrėžia kultūros erdvę ir joje „laisvai“ veikiančių žmonių. Kitaip tariant, ši draudimais brėžiama riba nužymi ne tik kultūros tolerancijos ribas, bet ir tuos savo pavidalus, nuo kurių atsiriboja, kuriuose regi sau pavojų ir atstumia suteikdama kardomos svetimybės statusą.

Mums svarbūs diskurso paribių draudimai, todėl kultūros įvairovėje skirkime veiksmo ir kalbinės praktikos, taip pat joms ribas nustatančias sistemas. Foucault atkreipia mūsų dėmesį, kad kalbą ir gestą užkardančios sistemos nėra tapačios, kitaip tariant, veiksmo draudimai tiesiog neatsikartoja verbalinių draudimų pavidalu. Tai, kam neleidžiama konkrečioje kultūroje pasirodyti veiksmo praktikoje, gali legaliai funkcionuoti šnekamojoje ar literatūrinėje kalboje. Arba atvirkščiai: beveik visoms kultūroms žinomas kraujomaišos draudimas, nors jos gali toleruoti pasakojimus apie brolio ir sesers ar motinos ir sūnaus incesto ryšius².

Taigi pradžia ir atspirties taškas toks: įžvelkime veikiančio ir kalbančio žmogaus skirtį bei pastebėkime draudžiamo gesto ir represuojamo žodžio netapatumą. Kokiu tikslu? Kad savo dėmesį nukreiptume į diskursą kontroliuojančias sistemas, kalbinius draudimus, nukreiptus į ištartą, užrašytą ar kitaip užfiksuotą žodžio įvairovę.

Šią įvairovę derėtų apibrėžti papildomai: tai artikuluoti garsai ar iškalbingi ženklai, savo prasmingumą įgyjantys per nuorodas į konkrečią kalbinę sistemą. Akivaizdu, kad tariami garsai yra beprasniai anapus juos kontroliuojančio ir įprasminančio kalbinio konteksto. Trumpai tariant, skirkime gyvą žodį, pavadinime jį šneka, ir jam komunikatyvumą suteikiančią abstrakčią sistemą, vadinkime ją kalba. Tariami ar girdimi žodžiai, juos užkonservuojantys rašto ženklai, žodžiu, diskursas kaip visuma priskirtini

šnekai. Juos aprėpiantis ir sisteminiu nurodų tinklu užvaldantis horizontas – tai, be abejo, kalba. Įsidėmėkime šią šnekos ir kalbos skirtį. Giminingais terminais: tai skirtis tarp diskurso ir konkretaus lingvistinio kodo, kuris grindžia tą diskursą organizuojantį sisteminių tinklą.

Kaip ši skirtis padės mums apibrėžti kalbinius draudimus? Foucault pripažįsta, kad diskursą apipinančios leidimo/draudimo sistemos tyrinėtos kur kas menčiau nei tos, kurios nukreiptos į veiksmo praktikas. Todėl jo pateikiami šių sistemų apibūdinimai gan eskiziški ir nepretenduoja į išsamumą; kita vertus, jų pakanka pasirinktai istorinei tendencijai nužymėti.

Pirmasis žodinių draudimų tipas siejamas su lingvistinio kodo taisyklių atpažinimu bei jam nepaklūstančių žodžių išskyrimu. Tai kalbai besipriešinanti šneka, kurią kalba išstumia kaip neprotingą ir nefunkcionalią. Galime ją pavadinti nesugebėjimu prasmingai atrinkti ir jungti žodžius. Trumpai tariant, tai verbaline artikuliacija įrėminta tuštuma, nes įprasminantis kodas ją atpažįsta kaip neatitikimą ar klaidą, nepajėgią priimti apibrėžtos prasmės.

Antrasis žodinių draudimų tipas nukreiptas į žodžius ir teiginius, kurie paklūsta kalbinio kodo taisyklėms, vadina si, yra prasmingi, tačiau jų verbalinė artikuliacija duotoje kultūroje draudžiama (tai, ką šiandien pavadintume eufemizmų kultūra, seksualiai prisodrinti keiksmažodžiai ir panašiai).

Trečiasis žodinių draudimų tipas yra sudėtingesnis ir įdomesnis. Jis cenzūruoja ne konkrečias ištaras, ne verbalinę formą, bet jų perteikiamą prasmę, kuri konkrečiai kultūrai dėl tam tikrų prie-

žasčių nėra priimtina. Tokio tipo žodžius ir teiginius lingvistinis kodas atpažįsta ir autorizuoja kaip prasmingus, tačiau atpažinimas čia veikia kaip prasmės atmetimo operacija, cenzūruojanti, reartikuliuojanti ar kitaip paslepianči šnekos siūlomus turinius. Tai prieš religiją nukreiptas piktžodžiavimas ir erezija, su maginiu mąstymu siejama retorika, kuri tėra užslėpta tokio piktžodžiavimo forma, taip pat laisvamanybės idėjos ir taip toliau. Beje, būtent šis draudimo tipas išryškėja, kai šiandien kalbame apie istorinės atminties sukeitimą ar kupiūravimą, apie kultūrinių skirtumų lemiamų interpretacijų šališkumą ir taip toliau.

Na, ir ketvirtasis, mums svarbiausias draudimų tipas, atstovaujantis nūdienai, anot Foucault, aprėpia labai specifinį žodžio vartojimą. Šiuo atveju draudžiamas teiginys tarsi atitinka lingvistinio kodo reikalavimus, bet kartu jam nepaklūsta. Kaip tai suprasti? Tariamas žodis tik formaliai sietinas su visuotinio kalbinio kodo taisyklėmis, tačiau iš tiesų it slaptas agentas jis atstovauja kitam kodui, kurio taisyklės jis praneša ištardamas save. Prisiminkime pirmąjį verbalinės cenzūros tipą. Ten draudžiamo žodžio pasipriešinimas kalbinio kodo taisyklėms laidavo jam visišką beprasmybės laisvę, proto naktį kodo teikiamos prasmės apsuptyje. O šiuo atveju išstarto žodžio pasipriešinimas generuoja ne prasmės netekties tuštumą, bet įminimo reikalaujančią paslaptį. Paslaptį, nes čia įgarsinama ne beprasmė vapalionė, bet neatpažinta ir nesuprantama kalba. Kitaip tariant, vienam kalbiniam kodui priešpriešinamas ne nuo grandinės nutrūkęs žodis, bet tą žodį pagrindžianti kita kalba, kitas sisteminis kodas³.

Kokia tai kalba? Sutampanti su savo šneka, atsikartojanti joje ir hermetiškai užsiverianti tame atsikartojime. Absoliučiai individuali ir absoliučiai ezoterinė, nekomunikatyvi ir nemedijuojama, jos neįmanoma išmokti ir ji nesuteikia jokio rakto, kad būtų dešifruota iš mūsų kalbinio kodo pozicijų.

Foucault spėja, kad bet kuri, ne tik vakarietiška kultūra, viena vertus, atpažįsta, praktikuoja, žodžiu, tam tikru masu toleruoja minėtus cenzūruojamų kalbų tipus, antra vertus, juos išskiria bei draudžia, regėdama juose grėsmę ir netvarkos pažadą.

Beprotybės patirtis Vakarų kultūroje neabejotinai susijusi su kalbinių draudimų praktikavimu. Apibūdindami draudžiamą ar kitaip užkardomą žodį pirmiausia turėjome omenyje būtent bepročiui priskiriamas ištaras, suprasdami, be abejo, kad ne tik šėlstantis pamišėlis, bet ir darbo vengiantis elgeta, eretikas, laisvamanis, alchemikas ir dar daugelis kitų taip pat priskiriami šiam „klubui“. Trumpai tariant, skirtingi kalbos cenzūravimo ir blokavimo režimai atspindi istoriškai kintančius beprotybės kalbų draudimus. Galima būtų išskleisti istorinę šių draudimų perspektyvą, bet mus pirmiausia domina paskutinytis draudimas, siejamas su froidizmo doktrina, o tiksliau, su Foucault siūloma froidizmo interpretacija.

Pirmieji trys aptarti draudimo režimai akivaizdžiai priklauso kalbai – šneką organizuojančiam ir kontroliuojančiam kalbiniam kodui. Kitaip tariant, jie visi apibrėžiami ir atpažįstami vieningoje kalbos sistemoje. Pirmu atveju tai į sistemos paribius išstumti beprasmiškai žodžiai ir teiginiai, vadinamosios kalbos klaidos; ant-

ru atveju tai kalbinio kodo atpažįstama, bet netoleruojama piktžodystė, pripildyta „atvirkštinio sakralumo“; trečiu atveju – tai kalbinio kodo požiūriu prasmingi teiginiai, skleidžiantys nepriimtą prasmę. Visais šiais atvejais bepročio ištaros yra kalba, tildoma, represuojama, bet vis dėlto – kalba, nes funkcionuoja per sąsają su bendru lingvistiniu kodu.

Kuo ypatingas ketvirtasis kalbinės cenzūros tipas, kurį Foucault primygtinai reikalauja išskirti? Konkrečiau, kaip kalbinių draudimų sritį paveikia Freudo apibrėžtas pasąmonės fenomenas – pozityvios erdvės neturinti ir niekaip nesugriebiama tuštuma, atliekanti mūsų žmogiškosios šerdies, mūsų antropologinio stuburo vaidmenį?

Minimas draudimo tipas bepročio ištaras nukelia anapus lingvistinio kodo. Kitaip tariant, bepročio žodis jau nepriklauso mūsų kalbą organizuojančiam prasminių nuorodų tinklui; jis yra šio tinklo priešingybė, alternatyvia, absoliučiai uždara kalbą palaikantis kodas. Todėl iš mūsų diskurso jam neįmanoma pritaikyti jokio dešifruojančio metodo, kuris su šiuo žodžiu pajėgtų susieti mums suvokiamą prasmę. Bepročio kalba nesulyginama su bet kuria „svetima“ kalba, kurią galima išmokti; nėra jokio žodyno, kuris įtrauktų ją į kalbinio kodo tinklą. Per ją neįmanoma komunikuoti, jos net neįmanoma apibrėžti pozityviai, nes apibrėžti galime tik tai, kas bevardžiu pavidalu jau priklauso mus vienijančiam kalbiniam tinklui. Pridursiu, kad ši prielaida verčia Foucault neigti daugybę psichoterapinių ir psichologinių metodikų, tarp jų ir S. Freudo sukurtas, bet mes šio aspekto neaptarinėsime.

Represuoti ir išstumti į kalbos paribius pirmieji trys draudimai buvo imanentiški kalbiniam kodui, todėl jo požiūriu įskaitomi bei apibrėžiami. Ketvirtas draudimas išskyrė esmiškai naują, save legitimuojančią kalbą, neturinčią jokių sąlyčio taškų su minėtu kodu. Pastarasis ją tegali nusakyti negatyviai, pasitelkiant „apofatinę“ retoriką: tai absoliučiai uždara, ezoterinė ir nemedijuojama kalba⁴. Bepročio žodis emancipavosi: iš klaidos ir beprasmybės virto neperžvelgiama, nesuprantama, bet „prasminga“ kalba. Būtent ši, neperžvelgiamais, bet reikšmingais turiniais apdovanojusi slinktis bepročio kalbą pavertė įminimo reikalaujančia paslaptimi.

Taigi bepročio žodis yra save apgaubianti ir save pateisinanti struktūra, kuri, sakydama tai, ką sako, kartu taria tokios ištaros pateisinimą. Ši struktūra nesutampa su kalba, kurioje mes visi panardinti ir kuria naudojames komunikodami. Nors išoriškai jos gali būti panašios, bet tai tik klaidinanti iliuzija – tardamas žodį beprotis kartu taria naujos, niekam kitam, gal net ir jam pačiam nežinomos kalbos taisyklės – ir taip savo žodį paslepia už nuorodų į jas.

Bepročio žodis beprasmis, bet beprasmis ne klaidų ar proto priešybių pavidalais (toks, „atkartotas“ ir įkalintas protin-

gos kalbos diskurse jis buvo nuo septyniolikto amžiaus). Bepročio žodis beprasmis kaip autonomiška, save teigianti ir tuo teigimu užsiverianti sistema, neįsileidžianti ir nesidalinanti bet kokiais suvokimui atvirais turiniais.

Ir žinoma, jis beprasmis, nes laisvas nuo sąmoningo ir valingo žmogaus prievolių – jis laisvas, nes savo uždarumą tegali sieti su sąmonės tuštuma, iš kurios save kildina ir kurioje save nuskandina, – nes mūsų kalba nepajėgi užlaikyti šios uždaros ir suverenios struktūros. Bepročio žodis žymi visuotinės ir sąmoningos kalbos trūkį – atodangą, per kurios enigmatišką uždarumą į mus prabyla niekis/tuštuma, kuriai šiame straipsnyje duotas ne itin sėkmingas prigimties vardas.

Formuluodamas sąmonės koncepciją Freudas neišskyrė srities, iš kurios galėtume iškelti mums suprantamą prasmę; jis suformulavo sąmonę kaip mums nepasiekiamos prasmės saugyklą⁵. Pastaroji gali būti nusakoma tuštumos ar nebūties terminais, nes uždarytas transgresyvos klostės zigzage bepročio žodis mums neperžvelgiamas ir todėl neišvengiamai beprasmis – koks skirtumas, anot Foucault, daug ar mažai prasmės saugykloje, į kurią mes niekada nepakliūsime?

* * *

Maždaug tuo metu, kai Vakarų kultūroje įsigaliojo ką tik aptartas kalbinis draudimas, savaip giminingi procesai vyko poezijoje ir grožinėje literatūroje. Jų pradžią Foucault sieja su S. Mallarmé poetiniais eksperimentais⁶. Jo nuomone, būtent šio poeto kūryboje pradeda leisti

daigus naujas, autonomijos siekiantis žodis, bandantis išsiveržti anapus bendrosios kalbos tinklo. Savaime suprantama, toks bandymas negalėjo nesuprobleminti jo prasmės įskaitomumo – todėl naujo tipo literatūros kūrinys, tardamas tam tikrą žodį, kartu įterpė šį žodį api-

brėžiančias taisykles, kurios turėjo užtikrinti jo suprantamumą.

Trumpai tariant, tiek, kiek literatūra siekė suspenduoti kalbinio kodo tinklą, tiek greta užrašyto žodžio ji turėjo paskelbti naujas to žodžio supratimo taisykles. Tai ir yra save implikuojanti šneka, kartu pranešanti ją organizuojantį kalbinį kodą.

Bendro kalbinio kodo aprėptyje atsirado maištaujantys meniniai tekstai, besivadovaujantys kodui nebūdingomis taisyklėmis, bandantys kurti savo „mažąsias kalbas“, nors niekada galutinai nenutraukiantys su motininio kontekstu siejančio ryšio ir, šiuo požiūriu, niekada neprilygstantys bepročio žodžio nuoseklumui. Literatūrinė kalba maištaudama šturmavo kalbinio kodo ribas, bet šis maištas ne traukė ryšius su kodo valdžia, o plėtojo jos galimybes. Bepročio žodis nemaistavo, nes atstovavo kitai kalbai, kitam sisteminiam kodui.

Iki Mallarmé poetinės ištaros save organizavo bendrosios kalbos erdvėje ir nedviprasmiškai pakluso jos taisyklėms. Toks paklusnumas arba priklausomybė kalbinio kodo prasminiam tinklui užtikrino ištarų skaitomumą. Po Mallarmé poetinis žodis sau priskyrė teisę nustatinti jį apibrėžiančias taisykles. Kitaip tariant, poetinis žodis įvaldė autoimplikacijos galią, kuri, išstumdamą jį į visuotinio kodo paribius, tam tikru mastu užtemdė jo komunikatyvumą.

Būtent pastaroji aplinkybė inspiravo galingą kritinio diskurso protrūkį⁷, apauginusį naujųjų kalbų bandymus gausiais komentarais. Be abejo, jų funkcija – ne tiek paaiškinti minėtų bandymų prasmę, kiek užtikrinti jų šnekos suderina-

mumą su bendru lingvistinio kodo tinkleliu. Kitaip tariant, kritinis diskursas – tai tas tarpininkaujantis elementas, kuris kalbai sugražina maištaujančią šneka. Žinoma, radikalūs literatūriniai eksperimentai buvo labiau išimtis nei taisyklė; tačiau nuo minėto momento Vakarų rašytojas ar poetas jautėsi turįs teisę savo nuožiūra keisti bendrosios kalbos vertybes ir prasmes; ne taip svarbu, kokių mastu jis ta teisę naudojo.

Verta pridurti, kad tuo metu, klasikiniam modernizmui įsibėgėjant, bandymai išsiveržti iš visuotinio kodo tinklelio vyko ir kitose kultūros srityse, pavyzdžiui, dailėje. Be jokios abejonės, meninės formos kalba taip pat pakluso tam tikroms jos nuskaitymo taisyklėms, kurios garantavo, kad formos siunčiama žinia bus įžvelgta ir atvira interpretacijoms. Kita vertus, nuolatinis inovacijos siekis ir unikalios formos paieška pakirto šių taisyklių galią, ir meninė forma, pristatydamą savo unikalumą, kartu inicijavo papildomą diskursą, kuris privaldė ją unikalumą legitimuoti. Kalbame, žinoma, apie autorių pasisakymus, manifestus, meninę kritiką ir kitas minėto diskurso formas, kurios siekė įprasmiti naujas formalias kalbas, kitaip tariant, įterpti jas į jau egzistuojančius prasminių nuorodų tinklus.

Grįžkime prie kalbinių draudimų ir autoimplikacinių kalbų. Ką mums nori pranešti Foucault? Kad paskutinių amžių Vakarų kultūroje dera išskirti du koreliuojančius procesus. Viena vertus, per specifinį lingvistinių draudimų režimą nužymima autonominės kalbos teisėmis apdovanota erdvė, rezervuota beprotybei; kita vertus, prisidengdamas

meniniais eksperimentais šias teises pradeda eksploatuoti ir literatūrinis žodis. Galima pasakyti ir kitaip: ir legalus meninis žodis, ir cenzūruojamos bepročio ištaros gravitavo tos pačios juos susaisitančios erdvės link, erdvės, kurioje išsenka visuotinio kalbinio kodo valdžia ir kur tariamas žodis praneša įsigaliojus alternatyvų kodą.

Mallarmé inicijuotas poetinis žodis iškėlė save anapus bendrosios kalbos taisyklių ar bent tikėjo turįs teisę pristabdyti jų veikimą ir taip atsidūrė pavojingoje beprotiško žodžio kaimynystėje. Būtent tokia, ištartam žodžiui priskiriama autoimplikacijos galia, leidžianti pasipriešinti visuotiniam kalbiniam kodui, suartino beprotybės ir literatūros kalbinius laukus, nors ši struktūrinė kaimynystė anaip tol nereiškė, kad atrasta jiems bendra prasmė ar kad apie jų giminybę galima kalbėti psichologijos kategorijomis.

Kitaip tariant, jų struktūrinė kaimynystė nesuteikia prielaidų juos tapatinti: bepročio ištaros užtikrintai apgyvendino alternatyvios prasmės teritorijas ir tuo

pačiu užtamsino save iki nepažinumo; tuo tarpu net radikaliausius literatūrinius eksperimentus su kalbiniu kodu privalomai siejo nors siaurutė bambagyslė, kuri teikė jiems prasmę ir užtikrino bent dalinį įskaitomumą.

Kas tokiaime kontekste yra beprotybė? Nesukubėkime jos tapatinti su psichine liga; be abejo, šios sritys istorinėje Vakarų perspektyvoje buvo nuolat supinamos, bet ir nuolat išskiriamos. Maždaug nuo septyniolikto amžiaus beprotis ir psichinis ligonis buvo išstumti į tą pačią represuojamos „beprasmės“ kalbos erdvę – būtent ši bendra erdvė ir jos nulėmta kaimynystė mažiausiai dviem amžiams užtikrino bepročio ir psichinio ligonio tapatinimą. Foucault teigia, kad devyniolikto amžiaus pabaigoje šis santykis vėl pakinta – suartėdama su kultūriškai legitimais literatūriniais eksperimentais, beprotybė išsilaisvina nuo senos giminystės su psichine liga⁸ ir saugiai įsitaiso pašamoninės prigimties šešėlyje. Tačiau kaip konkrečiai tai įvyksta – jau ne šio straipsnio tema.

* * *

Taigi galime išskirti du beprotybės suvokimo modelius, kuriuos Foucault akivaizdžiai priešpriešina. Pirmasis beprotybę sieja su visuotinės kalbos sritimi, vadinasi, su proto ir istorijos sklaidos erdve; antrasis ją kildina iš žmogiškos prigimties, kurią nukelia anapus istorijos. Pirmasis modelis paremtas tęstinumo ir dialektikos principais: beprotybės paslaptis gali būti atskleista ir apibūdinta, kitaip tariant, jos svetimumą gali neutralizuoti jos tęsinys į tinkamomis procedūromis apginkluotą diskursą. Arba:

„normalus“ ir beprotis, tezė ir antitezė gali susitikti supratimo nutviekstoje sintezėje. Antrasis modelis neapdovanotas tokiu optimizmu: tezė ir antitezė nėra „diskusijos“ etapas, vedantis į priešybių vienybę; tai galutinė, toliau neredukuojama priešprieša, nusakoma neįveikiamos skirties terminu. Viena priešpriešos pusė negali jokiais transformuotais ar kitaip paslėptais pavidalais atsikartoti kitoje; nėra jokių pozityviai nusakomų veidrodinių atspindžių, simbolizacijos ar kitų susisiekimą užtikrinančių kanalų –

tik absoliutų priešpriešos pusių netapatumą palaikanti skirtis. Beprotis ir „normalusis“ kalba visiškai skirtingomis kalbomis be vilties būti suprastiems. Pirmame modelyje tąsa užtikrina priešybių įveiką; antrajame tokia įveika negalima – tęstinumą čia keičia transgresijos judesys. Tęstinumas sudaro prielaidas vienoje priešybėje aptikti kitos požymius; tuo tarpu transgresija vieną priešybę į kitą perkelia tik visiškai ištrintu ir pozityviai neaptinkamu pavidalu.

Šiuo požiūriu net Freudas priskirtinas Foucault priešininkų stovyklai: psichoanalizės siūlomos procedūros numato ne tik sąmonės turinių tąsą į sąmonę, bet ir adekvatų jų interpretavimą. Akivaizdu, kad tam tikru mastu froidistinė doktrina įtraukė sąmonės „žinią“ į sąmoningos / protingos kalbos tinklą ir taip įveikė jos svetimumą. Nereikia pasitikėti dviprasmiaus Foucault ištikimybės Freudui pareiškimais: po jais slepiama originali, tik Foucault būdinga psichoanalizės vizija. Be abejo, ji neišplėtota; tačiau ko vertas vien nuoseklus sąmonės termino vengimas? Toliau šios temos neaptarinėsime, tačiau pasinaudosime proga paaiškinti, kad būtent todėl netipiškai – pro skirties prizmę – suvokiamas sąmonės fenomenas paslepiamas po prigimties terminu. Pats Foucault jo nenaudojo, matyt, vengdamas sąsajų su bet koku psichologizmu.

Taigi Foucault atmeta sąmonę apvaisinančio gelminio šaltinio, juos siejančią priežasties/pasekmės bei kitas tąsos prielaidomis grindžiamas antropologines sampratas ir joms priešpriešina skirties modelį, brėžiantį griežtą liniją tarp žmogaus prigimties ir jo veiklos formų. Pakartokime: prigimtis čia – ne šaltinis ar

pirminė priežastis, apibrėžianti žmogiškos veiklos galimybes ir aiškiai atpažįstama tos veiklos rezultatuose. Prigimtis, jei ir pratęsia save veiklos formose, tai tik nesugražinamai ištrintu, be gailėsčio ir išimties cenzūruojamu pavidalu. Kitaip tariant, prigimtis ir kūrybinė veikla – tai dvi viena į kitą neredukuojamos priešybės, todėl tiriant vieną, neįmanoma joje atrasti paslėptos kitos. Žmogaus veikla nėra interpretacijai atviras prigimties simptomų bei kitų nuorodų ekranas. Juos skirianti hipotetinė riba yra vienintelis jų bendrumo įrodymas, ir vienintelė juos siejanti veikla yra absoliutaus netapatumo „kalba“. Būtent todėl Foucault sako, kad šiuolaikinė situacija skatina *homo dialecticus* mirtį, turėdamas omenyje, kad žmogus kaip tezė ir antitezė, istorijai paklūstantis subjektas ir aistoriškai traktuojama prigimtis nebegali pažinimo sintezėje rasti bendro vardiklio, kad jis neįveikiamai sudalintas, ir tai esminis, neabejotinai dramatiškas jo antropologinės situacijos apibūdinimas⁹.

Beprotis pasitraukė ne tik iš visiems suprantamos kalbos; jis pasitraukė ir iš visiems bendro istorijos pasaulio. Naujoji bepročio tėvynė anapus istorijos, pozityviai neaptinkamame niekyje, kur Foucault nukelia paradoksalią šiuolaikinio žmogaus prigimtį, paslėpusią save nuo bet kokio įsiveržimo. Mūsų pasaulyje regimas beprotis – niekio atodanga, mums pozityviai duota ribos patirtis, žvilgsnis į neperžvelgiamą paslaptį. Paslaptį, kuri negali netraukti, nes tai ne tik atsitiktinai užvaldanti anomalija, tai – mums bendros prigimties paslaptis.

Trumpai tariant, Foucault skirties filosofijos ištakas sieja su savaip interpre-

tuojamu psichoanalitinių idėjų kompleksu, kurio siūlomą sąmonės/pasąmonės apykaitą pakeičia transgresyvos skirties modeliu. Ir tik tokio, skirtimi grįsto antropologinio modelio kontekste tampa aišku, kodėl beprotybė yra savyje užsivėrusi ir save nutylinti kalba, kuri tegali turėti vieną vardą – tai kūrinio nebūtis¹⁰, nes kūrinio joje niekada nebuvo ir iš jos jis niekada negalėjo kilti. Kartu tai ta pozityviai neapčiuopiama sritis, nuo kurios atsiribodamas, kurią atstumdamas kūrinys tegali steigti save. Kūrinys skleidžiamas ne iš beprotybės ar per beprotybę, bet nuo beprotybės, brėžiant ryškia šias sritis skiriančią demarkacinę liniją.

Bet nepamirškime – ši linija ne tik skirianti, bet ir jungianti. Anot Foucault, ne emocinio ar egzistencinio išgyvenimo bendrumas, ne egzotiškos patirties poveikis, kurį be galo eksploatuoja psichologijos diskursas, bet struktūrinė priklausomybė, įteisinanti giminingumą per ribą, sudaro prielaidas kalbėti apie kūrybos ir beprotybės „sąsajas“. Būtent paradoksaliajoje erdvėje anapus „visiems suprantamos“ kalbos, neperžvelgiamuose prigimties šešėliuose skleidžiasi be galo artima beprotybės ir literatūros giminytė – ir kartu absoliutus jų netapatumas. Būtent šioje erdvėje vienintelė šioms sritims bendra kalba yra absoliutaus nesuderinamumo arba jas skiriančios ribos kalba.

POST SCRIPTUM

Foucault aptariamus procesus pirmiausia siejo su kalbos teritorijomis, tačiau mums akivaizdu, kad ne tik poetinis žodis kultūros erdvėje demonstravo naujai įgytą autoimplicacijos galią. Ryškus klasikinio modernizmo proveržis ir tuo metu pradėtas kelti klausimas „kur yra meno ribos?“ akivaizdžiai parodė, kad plastinės kalbos suvokimą užtikrinantys estetiniai kodai prarado turėtą visvaldystę. Na, o postmoderni

nūdiena beveik į kiekvieną meninį projektą įterpia jo nuskaitymo taisyklių rinkinį ar bent jo užuominą. Kodėl? Nes bendras estetiškos kalbos tinklelis dažnai nepajėgus tą nuskaitymą užtikrinti. Žinoma, negalime absoliutinti šio nepajėgumo – papildomas čia/dabar siūlomų taisyklių rinkinys ir yra minėta bamba-gyslė, gražinanti meninio projekto žinią į visuotinai galiojančių estetikų prasmų prieglobstį.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Michel Foucault, „Szalenstwo, nieobecność dzieła“. Z języka francuzkiego przełożył, wybrał i opracował T. Komendant. Kn. Michel Foucault, *Powiedziane, napisane. Szalenstwo i literatura*. Warszawa: Aletheia, 1999, s. 151–160.
- ² Ten pat, p. 155.
- ³ Michel Foucault, „Szalenstwo, nieobecność dzieła“, s. 155–156.

- ⁴ Ten pat, p. 157.
- ⁵ Ten pat.
- ⁶ Ten pat, p. 158.
- ⁷ Ten pat.
- ⁸ Ten pat, p. 160.
- ⁹ Ten pat, p. 153.
- ¹⁰ Ten pat, p. 159.